

DEÁK ÁGNES

Pártfogói barátság védszárnyai

(Vachott Sándorné és Eötvös József)¹

1839. december 31-én az évbúcsúztatóra néhány jóbarát gyűlt össze Kuthy Lajos szállásán. Éjfél előtt néhány perccel a Privorszky kávéházba mentek, ott együtt töltötték az újév első perceit, majd írásba foglalt fogadalmat tettek, hogy tíz év múlva, 1850. január elsején találkoznak ugyanabban a kávéházban, ugyanannál az asztalnál. A fogadalomban a következők álltak:

...személyesen betegség vagy más egyéb le nem győzhető ok, például külföldön utazás, fogság stb. miatt meg nem jelenhetvén, a kört levéllel tudósítani; netalán történhető halál esetében pedig a jegyzőkönyvet valamelyik társ által, pecsét alatt az egyesülethez utasítani fogjuk, mely azt együttlétekor felolvassván, tudni fogja, mivel tartozik a kidölt társ emlékezetének. Szigorú életállapot esetében baráti készség gondoskodandik. Az összejövetel ünnepélyessége hozandja magával az ülés rendét s sorát megtartani; a netalán kihaló helyén a szék üresen hagyatván. S mindezt becsületszó- és aláírással szentül fogadjuk.²

1850 elején azonban a jóbarátok, Egressy Gábor, Erdélyi János, Kajdacsy István, Kazinczy Gábor, Kuthy Lajos, Reök István, Szigligeti Ede és Vachott Sándor aligha voltak olyan helyzetben, hogy felmerülhessen bennük a fogadalomban foglaltak megtartása. Az 1848–49-es nagy földindulás, majd 1849 késő nyarától a császári hatalom megtorló erejétől való félelem messze sodorta őket egymástól, térben és más tekintetben egyaránt. Vachott Sándor például Pomázon tartózkodott barátja, Arday Károly házában, és várta, hogy a bosszúállás indulata szelídüljön. A Vachott alakjára visszaemlékező kortársak mind kiemelik szelíd és szeretni való természetét, irodalmár társai közötti népszerűségét, ahogy Arany János lapja, a *Szépirodalmi Figyelő*

¹ Zalár József Heves megyei alispán levele, Eger, 1894. október 5. (feltehetőleg Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszternek): „...a három gyermekével magára maradt özvegy [Vachott Sándorné] csak Deák Ferenc és b. Eötvös József pártfogói barátságának védszárnyai alatt megkezdett és folytatott irodalmi munkásság útján volt képes családját fenntartani s gyermekeit fölnevelni” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kt) Fond 20/22. Vachott Sándor hagyatéka; vö. „Eötvös” aláírással levél Vachottnéhoz, Budapest, 1895. január 3. OSZK Kt Fond 20/12.

² „Egressy Gábor, Erdélyi János, Kajdacsy István, Kazinczy Gábor, Kuthy Lajos, Reök István, Szigligeti Ede és Vachott Sándor megfogadják, hogy 10 év múlva találkoznak”, Pest, 1840. január 1. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTA KIK Kt), Tört. 2-r. 86. sz. A magyar nyelvű levéltári idézeteket modernizált helyesírással közlöm. Vö. VÁCZY János, *Kazinczy Gáborék tízéves találkozója*, EPHK, 36(1912), 760–761.; VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*, Bp., Argumentum, 2007, 141.

fogalmazott halálakor, „ő egyik legsympatheticusabb költői egyéniség”.³ Életútját fiatal kora óta pályatársak barátsága kísérte: még eperjesi tanulmányai idején ismerte meg Sárosi Gyulát, Pulszky Ferencet, ez utóbbin keresztül Eötvös Józsefet. 1841-ben költözött Pestre, ott Kazinczy Gábor figyelt fel először megjelent verseire, ő azután összeismertette Tóth Lőrincel, aki viszont bevezette a Csiga vendéglő írókörébe, 1842-ben a Kisfaludy Társaság tagjává választotta, 1843-ben az Akadémia levelező tagjai közé került. Testvére, Kornélia Erdélyi János felesége lett, és persze fiútestvére, Vahot Imre is a pest-budai íróársadalom közismert alakja volt; Vachott Sándor Petőfi Sándort és Garay Jánost is barátjának mondhatta. Házassága tovább szélesítette azt a fővárosi értelmiségi kört, amelybe egyre inkább integrálódott, hiszen Csapó Mária anyja Vörösmarty Mihály és Bajza József feleségének közeli rokona volt, maga is irodalmi szalont tartott fenn Pesten, Mária keresztapjának Fáy Andrászt kérte fel a család.⁴

Amikor azután 1852. december elején Vachott Sándort letartóztatta a csendőrség, az egyelőre két kisgyermekkel, anyjával és testvérével Nagyrédén magára maradt feleségnek igencsak szüksége volt a „baráti készség” gondoskodására. Pénzügyi viszonyaik Csapó Mária apjának váltóhamisítási ügye, majd eltűnése óta (1844) egyébként is meglehetősen bizonytalanok voltak, a nehézségeket 1850 után a vidéki gazdálkodás viszontagságai sem szüntették meg. A gazdálkodás mellett Vachott szerény írói honoráriumokkal próbálta anyagi helyzetüket javítani, ebben Tóth Lőrinc segítette (az *Ujabbkori Ismeretek Tára* számára írt szócikkeket), illetve Szilágyi Sándor vállalkozásaiban (*Magyar Emléklapok 1848. és 49-ből*, *Pesti Röpívek. Magyar írók füzetei*) publikált.⁵

Vachott tudta, hogy bebörtönzése önmagában további súlyos terheket ró a családra. Igyekezett ezen börtönéből, jobb híján, tanácsokkal segíteni:

Azon ne aggódjál, hogy pénzben szükséget látok. Van még elég, s ha fogytán lesz, megírom. Itt havonként 12 p[engő] forintból ki lehet jöni. Az új rend szerint 3 tál becsületes étel 20 p[engő]. kr[ajcár]. (ez nem drága.) Hogy eddig is pénz dolgában terhetekre kellett lennem, hidd el, rosszabbul esik a börtönnél. Úgysem tudom, ha még soká itt kell maradnom, hogy győzitek a háztartás bajait. Gazdaságunk, a külsőt értem, mit eddig én vittem, árvaságra jutott. Erre nézve utasításul szolgáljon: a) A férjcselédék az erdőn fát ássanak, b) Kemény fagyon azon földet, mit lóhere alá szántattam, trágyázzák meg, c) szereztess vagy két szekér akárminő csak jó szalmát takarmány-vegyítékül.⁶

³ Vachott Sándor, *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 24. sz. április 17. 383.

⁴ TÓTH Lőrinc, *Vachott Sándor emlékezete = Vachott Sándor költeményei*, Harmadik, teljes kiadás, Közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság, Pest, Athenaeum, 1869. III–XVII.; Dr. VÁCZY János, *Vachott Sándor élete*, Figyelő, 16. köt. (1884), 278–297; ÁGNER Lajos, *Vachott Sándor élete és költészete: Irodalomtörténeti tanulmány*, Bp., Rózsa Kálmán és neje, 1901, 10.; BALKÁNYI Enikő, *Rajzok a múltból: Vachott Sándor és Csapó Mária ismeretlen iratai és levelei*, Bp., PIM Évkönyve, 1965–1966. 143–146.

⁵ Vachott Sándor levele Erdélyi Jánoshoz, [Pomáz, 1850. március 28.] = *Erdélyi János levelezése*, 2. kötet, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1962 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 3.), 16.; Vachott letartóztatásának körülményeiről lásd: DEÁK Ágnes, *Vachott Sándor elfogatásának körülményei és dokumentumai, 1852*, Irodalomismeret, 2016, 2. szám, 40–49.

⁶ Vachott Sándor levele Csapó Máriához, 185[3.] január 15. (sérült irat) OSZK Kt Levelestár, Vachott Sándor 7 levele Vachott Sándornéhoz, 1849–1855.

Ebben a helyzetben elsőként természetesen a szűkebb-tágabb család segítségére számíthatott a házaspár: „Azon búsulok leginkább, hogy fogyatkozást szenvedtek anyagilag. A tavali rossz termés, semmi eladni valótok; ez van mindig eszemben. Legjobban tennéd, ha azon egypár adósunkat megkeresnéd soraiddal, kik vannak. Különösen János sógort. Kösd szívére jelen gyám nélküli sorsotokat, és kérd, hogy legalább részletenként fizesse le tartozását. Mondd neki, hogy most három felé kell élnünk.”⁷ Nem tudjuk, milyen eredménnyel járt ekkor ez az akció, de a későbbiek inkább azt sejtetik, hogy Erdélyi János nem tudott vagy nem akart hathatós anyagi segítséget nyújtani,⁸ Csapó Mária vele együtt élő rokonai pedig maguk is az ő támogatására szorultak.

A családi védőernyő hiányát 1853 tavaszától kezdve – ahogy egy még nem említett irodalmár jóbarát, Zalár József fogalmazott egy későbbi hivatalos beadványában – a „pártfogói barátság védszárnyai” voltak hivatottak pótolni. Férje letartóztatása után Csapó Mária is Pestre sietett, ahol Bajza Józseféknél lakott, és távoli rokona, Heinrich Nep. János kapitány mellett Vahot Imrével, Székács József evangélikus lelkésszel, Fáy Andrással, levélváltás útján Erdélyi Jánossal tanácskozott. Vörösmarty volt az, aki felesége útján levélben azt tanácsolta, hogy Eötvös József báróhoz forduljon, akinek anyja Bajzáékkal egy házban lakott. Eötvös így felkereste Csapó Máriaát Bajzáéknál, és azonnal magára vállalta, hogy igyekszik közbenjárni. Vachott szabadon bocsátását azonban nem Eötvös közbelépése, hanem Vachott 1853. február végétől észlelt ideg-összeroppanása érte el. Március 3-án utasította Albrecht főherceg magyarországi polgári és katonai kormányzó a pesti hadbírószéket, hogy Vachottot felesége kérelmére Lang Mihály evangélikus lelkész, Müller Gyula könyvkereskedő és Vahot Imre jótállása mellett helyezték szabadlábba otthoni orvosi kezelés céljából (a jótállók szavalták, hogy gyógyulása után újra a haditörvényszék rendelkezésére áll). Tartózkodási helyeként Vahot Imre házáat jelölik ki, ahol majd állapotának ellenőrzésére hetente egyszer egy katoniorvos is megvizsgálja. Eötvös azonban azonnal elvitte Vachottékhoz Kovács Endrét, aki már 1848 előtt is kezelte más panaszokkal Vachottot, hogy gyors orvosi segítségben részesítsék. Április elején azután engedélyezte a kormányzó, hogy Nagyrédére hazautazzanak.⁹

Eötvös a reformkorban nem tartozott Vachott szoros baráti köréhez, de Vachott már 1846-ban megjelent verseskötetében verssel tisztelgett előtte: „Báró Eötvös József.

⁷ Vachott Sándor levele Csapó Máriaához, 1853. február 2. Uo.

⁸ Vö. Vachott Sándor levele Erdélyihez, [Pest, 1854. január 11.], Vahot Imre levele Erdélyihez, Pest, 1854. január 24., regesztá: Vachott Sándorné levelei Erdélyihez, Pest, 1852. december 30., 1854. február 22. = *Erdélyi János levelezése*, 2. kötet... i. m. 107–108, 548, 551; Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár.

⁹ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból: Emlékiratok*, 2. kötet, Bp., Aigner Lajos, é. n. 281–288, 309–310, 326–332; Parrot altábornagy levele Albrecht főherceg nevében a pesti hadbírószékhöz, Buda, 1853. március 3., Parrot levele Albrecht főherceg nevében, Buda, 1853. április 4. (másolat) MTA KIK Kt Ms 6226/2-15. „Vachott Sándor letartóztatására és a szabadon bocsátására vonatkozó iratok”.

Büszkék volnánk rád, ha tanácsos lenne felednünk: Hogy nyomorú a' hon, bárha dicsők egyesink!"¹⁰ A börtönből való szabadulás utáni közel két évet a házaspár Nagyrédén töltötte, reménykedve a gyógyulásban. Vachott üldözési téveszméi, letargiája, öngyilkossági hajlama azonban velük maradt. Szorult anyagi helyzetükben a pénzszerzés két módja kínálkozott. Egyrészt Csapó Mária lépett az irodalmi pálya terére, másrészt férje verseinek a kiadásával igyekezett családja megélhetéséhez, illetve Vachott gyógykezeléséhez pénzügyi forrásokat előteremteni. 1854-ben jelent meg Vachottné első regénye *Derü és Boru* címmel, amelynek kiadásában Vahot Imre mellett Tóth Lőrinc játszott szerepet. Vachott költeményeinek újabb kiadása pedig a testvér szerkesztésében 1856-ban látott napvilágot, mindkettő Müller Gyula nyomdájából.¹¹ E vállalkozásokhoz azonban pénzügyi támogatásra volt szükség, és ehhez kérte Csapó Mária 1855 tavaszán újra Eötvös segítségét. Ettől kezdve Eötvös József vált a család első számú patrónusává egészen haláláig, több mint tizenöt éven keresztül. Eötvös saját szerepének értelmezésében mindenekelőtt a nemzet kötelességeit hangsúlyozta nagyjainak támogatásra szoruló családtagjaival szemben.¹² Ennek változatos eszköztára ezekben az években alakult ki és formálódott.

Eötvös mindenekelőtt igyekezett mecénásokat keresni, mint Csapó Máriának írta, „pár barátot” felszólítani a nyilvánosság teljes kizárásával. Károlyi István gróf ennek nyomán már 1855 tavaszán 200 forint segélyt folyósított Eötvösön keresztül Vachottnénak, és azután 1856. január végétől magára vállalta Vachottnak a Schwarzerféle magán-elmegyógyintézetben való tartózkodási költségeinek a felét – ezzel megteremtve a lehetőségét annak, hogy az otthoni ápolás után Vachott ezen intézménybe

¹⁰ VACHOTT Sándor, *Versei*, Pest, Beimel József, [1846], 87; ebben a kötetben a kortársak közül Deák Ferencnek, Kazinczy Gábornak és Fáy Andrásnak állított hasonló emléket. A kötetet Arday Károlynak ajánlotta.

¹¹ VAHOT Sándorné Csapó Mária, *Derü és Boru: Regény*, kiadták Tóth Lőrinc és Vahot Imre, 1–2. kötet, Pest, Müller Gyula, 1854; VAHOT Sándor, *Összes költeményei*, kiadta VAHOT Imre, 2. bővített kiadás, Pest, Müller Gyula, 1856. Ajánlás: „Méltóságos gróf Károlyi István és báró Eötvös József uraknak, mint a beteg költő leglelkesebb pártfogóinak”. Ez utóbbi kötet biztosan nem váltotta be a hozzá fűzött pénzügyi várakozásokat, vö. Vahot Imre levele Vachott Sándornéhoz, Pest, 1856. május 5. OSZK Kt Fond 20/7.

¹² Vö. Eötvös levele Vachottnéhoz, 1855. május 12. OSZK Kt Levelestár, közli: Eötvös József, *Levelek*, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, Bp., Magyar Helikon, 1976, 261–262. Eötvös hasonlóképpen érvel majd közel egy évtizeddel később Szalay László családja pénzügyi segélyezése kapcsán. Vö. Eötvös levele Madách Imréhez, 1864. aug. 15. Uo. 374–377. Gyulai Pál közlése szerint Eötvös támogatói szerepének Vachott 1861 tavaszán bekövetkezett halála után volt egy, a nyilvánosságra nem tartozó aspektusa is, amelyre nem kívánom kiterjeszteni elemzésemet: „Tudni kell ugyanis (én Gyulai Páltól tudom), hogy a dalnok halála után Vachottné hosszú bánatos özvegyiségének a <holdkirály> [Eötvös] volt a vigasztalója. Ami nem ellene szól, hanem mellette, hiszen fiatal volt és szép, amikor az ura előbb mint a Neugebäude foglya búskomorságba esett, aztán kiszabadulva megőrült, s néhány évi önkívület után meghalt. Mire az egykor oly gondtalan, becézett asszony támasz- és krajcártalanul, három gyerekekkel maradt, hogy kenyerét bizonytalanul fogott tollával keresse” HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, 2. javított kiadás, Bp., Akadémiai, 1967, 1. kötet, 694. Köszönöm Devescovi Baláznak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

kerülhessen.¹³ A következő években – feltehetőleg Vachott 1861 kora tavaszán bekövetkezett haláláig – Károlyi a báró közvetítésével folyósította a támogatást, évi 360 forintot.¹⁴

Eötvös azonban úgy vélte, további állandó mecénásra van szükség, aki első-sorban a családot támogathatja: „Önnek állandó és biztos istápra van szüksége, s ez anélkül, hogy ön állásának ártson, csak nő lehet. Vodjanerné minden tekintetben tiszteletre méltó nemes szívű asszony, egyike azoknak, kik, amit tesznek, nem hírlapi cikkekért vagy hiúságból, hanem szívek sugallatát követve teszik [...] s én, mint többször mondtam, nem esmerek senkit, kinek esmeretségit Önre nézve kívánatosabbnak tartanám.” Így arra ösztönözte Csapó Máriát, hogy a Pest-Budán működő Jótékonyági Nőegylet vezetőjéhez, Wodianer Móric feleségéhez forduljon, gondosan kioktatva, hogy mivel érveljen (családja helyzetén kívül az egyesület erőfeszítéseire Vörösmarty árvái ügyében, Wodianerné személyes érdemeire, hivatkozzon Eötvösre és Deák Ferencre).¹⁵ Nyilvánvalóan ugyanilyen okokból terelte Csapó Mária figyelmét Nádasdy Lipótné Forray Júlia grófnőre: „Nádasdy Lipótné nem szorult arra, hogy részvétre buzdíttassék. Mindenesetre írjon neki, s ha lehet, mindjárt. Melegen s egyszerűen, oly nemeslelkű nő s jó anya, minő Nádasdyné, bizonyosan nem fogja Önt félreérteni.”¹⁶ Nem tudjuk, Wodianernével milyen eredménnyel zárult a kapcsolatfelvétel, de Nádasdyné legalább egy alkalommal biztosan segített.¹⁷ Talán ennek a patrónuskereső akció részeként fordult valamikor Csapó Mária Batthyány Lajosné grófnőhöz is, aki azonban mindenekelőtt Deákhoz utalta („talán ő valamit kigondolhatna”).¹⁸

Károlyn kívül végül Sina Simon báró volt az, aki Eötvös közvetítésével a Vachott család folyamatos támogatására vállalkozott, természetesen itt is Eötvös volt az ötletadó. 1857 nyarán ilyen tanácsokat adott Csapó Máriának:

Sinára nézve célszerűnek, sőt illendőnek tartom, hogy Kegyed neki írjon. Jó, érzékeny ember, s így legjobb, ha neki a lehetőségig egyszerűen ír, kiemelve főképp azt, hogy ezen új jótéteménye által, mely több évekre terjed, főképp azért érzi magát kettős hála kötelezve, mert azon reményt támasztá szívében, hogy hatalmas pártfogását nem fogja megvonni gyermekeitől sem. Ő, kit az isten kedves gyermekekkel áldott meg, legjobban megértheti az anyának érzését, ki, midőn gyermekeire néz, benne nem csak élte egyedüli boldogságát,

¹³ Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1855. május 12., május 22., 1856. január 16. OSZK Kt Levelestár, közli: Eötvös József, *Levelek...* i. m. 262, 275–276; lásd még *Eötvös József báró és Vachott Sándorné*, Budapesti Hírlap, 33(1913), 215. sz. 1913. szeptember 11.

¹⁴ Eötvös levele Tóth Lőrinchez, 1857. szeptember 8. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára (PIM Kt) V. 1802.

¹⁵ Eötvös két levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1856. ősz vagy 1857. ősz] OSZK Kt Levelestár.

¹⁶ Eötvös két levele Vachottnéhoz, 1856. november 31., keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár.

¹⁷ Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, OSZK Kt Levelestár.

¹⁸ Battyány Lajosné levele Vachott Sándornéhoz, Dáka, [1856 vagy az után] november 12. = HERNÁDY Zsolt, „*Akkor megtudom azon nagy titkot, melyet levélben közölni nem lehet.*”: *Deák Ferenc levelei a Batthyány családnak (1845–1865)*, Századok, 144(2010), 3. sz., 631.

de egyszersmint egy nem szűnő gondot talál, s ki a jövőbe, mely más szüléknek hosszú fáradságok jutalmát nyújtja, csak gondot nézhet. Esmerve Sinát, legjobbnak tartom, ha neki körülbelül ily értelemben ír, a stílus Ön dolga...¹⁹

Sina azután rendszeresen évi 200 forinttal támogatta a családot, Eötvös közvetítésén keresztül – hogy pontosan meddig, nem tudjuk, de 1870 őszén Eötvös még azt remélte, a következő évre is biztosítani tudja ezt a forrást az asszony számára.²⁰

A kiegyezési tárgyalások megindulásával, az országgyűlés összehívásával 1865 végén kedvezővé vált politikai légkör, az uralkodópár pest-budai tartózkodásai felfűrték annak lehetőségét is, hogy esetleg az uralkodó, de még inkább Erzsébet császárné személyes támogatását igyekezzen megszerezni Csapó Mária. Deák Ferenc támogatta az ötletet, de a gyakorlati segítségadás, például az Erzsébethez intézett levél korrekciója Eötvösre várt. (De arról lebeszélte, hogy Bad-Ischlbe utazzon, és ott próbáljon az uralkodóné színe elé jutni.) Nem tudunk arról, hogy végül sor került-e az Erzsébet felé remélt audienciára – de ha igen, láthatólag az nem járt tartós kedvező fordulattal a család pénzügyi helyzetére nézve.²¹

Nem nagy összegű pénzügyi segítséget, de annál hathatósabb erkölcsi támogatást és befolyást remélhetett Vachottné Deák Ferenc pártfogásától, akit Csapó Mária még leánykorából ismert, és aki Eötvösön kívül végig mellette állt a legkülönbözőbb formákban. Néhány akciónál kifejezetten Eötvös tanácsolta, hogy Csapó Mária Deákhoz forduljon: „Én részemről legjobbnak tartanám, ha Deák írná a felszólítást. Éppen most, midőn a felírás után népszerűsége tetőpontján áll, ha ő áll az egésznek élére, a siker biztos, holott ha én lépek fel, ki azt többször tettem, az egész épp oly sikertelen fog maradni, mint eddig mindég volt” – írta 1861 nyarán, minden bizonnyal az *Anyák Hetilapja* tervezett megindítása kapcsán.²² (Tudjuk, Deák azután a *Pesti Napló*ban megjelent nyílt levelében valóban meleg hangon szólította fel a nagyközönséget a vállalkozás támogatására – mindhiába.)²³

Láthattuk Sina példáján, hogy Eötvös volt az, aki igyekezett Csapó Máriát arra is rávezetni, milyen gesztusokkal közelítheti meg potenciális támogatóit – miután Eötvös már előkészítette a terepet számára –, illetve milyen formában köszönheti meg támogatóinak a segítséget, egyúttal további támogatás alapját is megteremtve. 1855 novemberében például a következőképp:

¹⁹ Eötvös levele Vachottnéhoz, Gastein, 1857. július 29. OSZK Kt Levelestár

²⁰ Eötvös két levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, 1864. június 15. OSZK Kt Levelestár; Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19. „Pulszky Ferenc hagyatéka”

²¹ Deák levelei Vachottnéhoz, Pest. 1865. december 17., négy keltezetlen levél [1865. vége, 1866. tavasz] OSZK Kt Levelestár.

²² Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1861. nyár–ősz] OSZK Kt Levelestár; más hasonló példa: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1867 után] Uo.

²³ Deák és Vachottné kapcsolatáról lásd: DEÁK Ágnes, *Deák Ferenc és Vachott Sándorné Csapó Mária = „Jól esik köztetek lenni...”: Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében*, szerk. Kiss Gábor, Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2015, 111–132.

Károlyi István annyi részvétet mutatott Sándor iránt, kit nem is esmert, hogy nálamnál minden bizonnyal több hálát érdemel, s így én azt tanácsolom, hogy szép elbeszélését neki ajánlja, ki ezen megtiszteltetésnek bizonyosan örülni fog, és Sándorért nem csak többet tehet, de mint őt esmerem, többet is fog tenni. Kegyed mívét szívében nőmnek ajánlá, és mi elfogadva az ajánlást, szívünk hálát mond a szeretet ezen jeléért; de ha a nyomtatott példányokon másnak neve áll, nem változtat semmit érzéseinkben; de igen sokat a munka anyagi hasznára nézve... Ha tanácsomat elfogadja, mire Önt mint legőszintébb barátja kérem, küldjön nekem munkájához egy új címet és ajánlást, s egy Károlyi Istvánhoz szóló, mentül egyszerűbb levelet. A többit bízva reám...²⁴

Közben igyekezett Vachottnét önálló gesztusokra is ösztönözni – Vachott Sándor költeményeinek kötete kapcsán például így: „...jó lenne, ha Kegyed néhány sort írna Károlynak, s azt maga küldné hozzá, például Bartfay által, ki a Karolyi házban lakik, s ezen meghagyást szívesen fogja magára vállalni. Bartfayné a legtiszteletre méltóbb nők egyike, s jó, ha vele ezen alkalommal megismerkedik”.²⁵ Egy más alkalommal: „A költemény egyes helyei igen szépek, s meg vagyok győződve, hogy szegény Nádasdynének bizonyosan jól fog esni”.²⁶

Amikor azután 1861 őszén megalakulhatott az eredetileg Pompéry János, illetve Eötvös által korábban kezdeményezett Magyar Írók Segélyegylete, megnyílt az út az előtt is, hogy a Vachott család intézményesített rendszeres segélyben részesüljön. Egy 1864 nyarán készült bizalmas kimutatás szerint Vachottné évi 600 forintot kapott havonta folyósítva, a legmagasabb összeget a segélyezetttek között. Ha hirtelen megszorult, és a szervezet kasszájában volt pénz, Eötvös előleg kifizetését engedélyezte számára.²⁷ A magyar irodalmárok másik fontos szervezete, az újjászervezett Kisfaludy Társaság nem pénzügyi támogatást nyújtott, hanem Vachott Sándor halála után Tóth Lőrinc emlékbeszédet tartott a Társaság ülésén 1862 elején (amely beszéd Vachott

²⁴ Eötvös levele Vachottnéhoz, 1855. november 14. OSZK Kt Levelestár, közli: Eötvös, *Levelek...*, i. m., 265–266.; vö. „Sinának minden esetre irjon...” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1857-1859 között] OSZK Kt Levelestár.

²⁵ Eötvös levele Vachottnéhoz, 1856. november 10. OSZK Kt Levelestár.

²⁶ Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, OSZK Kt Levelestár; lásd még: „Nézetem szerint célszerű, ha Kegyed a lehetőségig egyszerű sorokban Vnek háláját kifejezi. Őt felkeresni azt akkorra halassza, mikor vele Kegyed iránt szóltam” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. Uo.

²⁷ A tizenöt évdíjas segélyezett között szerepelt Táncsics Mihályné két gyermekével évi 300 forinttal, Garay János fia és leánya 400 forinttal, Szenvey József és leánya 300 forinttal, illetve Lisznyay Kálmáné és gyermekei évi 400 forinttal. (Petőfi Sándor gyermeke egymaga évi 200 forintot kapott.) Krásznonyi József Pest városi polgármester jelentése Pálffy Móric gróf helytartóhoz, Pest, 1864. augusztus 26. MNL OL D 191 Magyar királyi helytartótanács, elnöki iratok 5767.IV.e.1864.; lásd még: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1862. június 5. OSZK Kt Levelestár; előleg kifizetésére példaként lásd: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár; az egyesület tevékenységéről lásd: T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete*, It, Új folyam 39(2008), 3. sz., 347–377.

mellett igen hangsúlyosan szolt Vachottné érdemeiről),²⁸ és 1869-ben a Társaság kiadásában jelent meg Vachott költeményeinek harmadik kiadása.²⁹

1863-ban Csapó Mária, mint írja, első alkalommal az evangélikus egyház pénzügyi segítségét is kérte, cserébe folyóiratának küldését felajánlva, de nem tudjuk, az egyház mint a jótékonyág hagyományos intézménye ez esetben játszott-e szerepet a család támogatásában.³⁰

Később, amikor Vachottné sokféle irodalmi vállalkozása kudarcba fulladt, Eötvös a jótékonyág addig még meg nem kísértett módjához folyamodott: 1866 márciusában nyilvános adakozásra szólított fel.

Vachott Sándor rövid életében hazai irodalmunknak nem tehetett annyi szolgálatot, hogy özvegye s árvái gyámolítására az egész nemzetet felhíhatnánk; de tett mint író, és szenvedett mint ember s hazafi annyit, hogy midőn neje tizenkét évi küzdés és önfeláldozás után az irodalmi téren, melyen dolgozva családját eddig fenntartá, nem képes többé annyit szerezni, hogy három gyermeke iránti kötelességének mint anya megfeleljen, egyes nemes szívű honfiakat s honleányokat felszólítsunk, hogy elhagyott családját pártolásuk alá véve, érte annyit áldozzanak, mi által egyik jelesebb írónk gyermekeinek nevelése biztosítható.

Saját nevében tett felhívását Deák Ferenc meleg támogató soraival nyomatékossította: „Néhai Vachott Sándornak, a magyar irodalom korán elhunyt derék munkásának vagyontalan családja meleg pártfogásra méltó, s azt én is ajánlom. Pest Mart 19^{én} 1866. Deák Ferenc”. Az egyetlen fennmaradt aláírási ív a Magyar Gazdasszonyok Egyesületének egyik legaktívabb és a nemzeti vállalkozások iránt leginkább elkötelezett tagjává, herceg Odescalchi Gyuláné volt, amelyen 59 tétel szerepelt 5–100 forintos összegekkel, 1045 forint értékben. Az aláírók többsége a liberális ellenzék ismert személyiségeinek családtagjaiból állt (Lónyay Menyhért, Lónyay Etelka, Wenckheim Krisztina grófné, Andrássy Gyuláné grófné, Tisza Kálmán, Tisza Lajos és Tisza László, Széchenyi Béla gróf, stb.), de a konzervatív arisztokrácia képviselői (Breczenheim Karolina hercegné, Nádasdy Ferenc gróf, Festetics György gróf, Nádasdy Lipót gróf, stb.) sem hiányoztak.³¹

²⁸ Váczy János szerint az emlékbeszéd egyik nem elhanyagolható gyakorlati célja az volt, hogy előkészítse a Vachott család rendszeres támogatását az Írói Segélyegylet által. Váczy, *Vachott Sándor élete, i. m.*, 278. A beszédet közölte a Kemény Zsigmond szerkesztette *Pesti Napló: Vachott Sándor emlékezete*, Pesti Napló, 13(1862), 35–37. – 3601–3603. sz. 1862. február 12, 13, 14.; Csapó Mária szerepéről például lásd: „... mindig és folyvást egy tiszteletreméltó fiatal nőt találtam, mint örömmel s bánattal hű osztályosát, mint boldogítót, mint vigasztalót, mint őrszellemet s védangyalt: Vachott Sándornét” Tóth, *Vachott Sándor emlékezete, i. m.*, VIII.

²⁹ A kötetért járó tiszteletdíj kifizetése ügyében szintén Eötvös közvetített Vachottné és Kemény Zsigmond báró között. Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] július 5. OSZK Kt Levelestár.

³⁰ Vachottné levele Székács Józsefhez, Pest, 1863. március 4. = Szász Károly, *Régi írások: Székács József leveleiből*, Budapesti Hírlap, 47(1927), 265. sz., november 22. 2.

³¹ Eötvös és Deák autográf felszólítását lásd: OSZK Kt Analekta lit. 1349. Ugyanitt található még két példány ebből: An. lit. 11 650. és An lit. 6382. („Odescalchi Gyuláné iva”) Tisza Kálmán feltehetőleg

Hirtelen jött pénzügyi zavar esetén Vachottné barátai, Deák éppúgy, mint Eötvös, barátai kölcsönrel – amely lehetett tíz forint éppúgy, mint száz³² – is kisegítették, hogy be tudja fizetni adóját vagy lakásbérleti díját, bár maguk is mindketten takarékos életmódra szorultak, és nem egyszer kényszerültek visszautasítani a segítségkérést. A pénzszerző akciók kudarca után és talán a miniszteri fizetés biztonságában bízva Eötvös hat évre kötelezte magát évi 120 forint folyósítására a Vachott család számára (sajnos nem tudjuk, ez mikor kezdődött, de 1870-ben már érvényben volt, és 1871 elején is fizetett).³³

Amit Eötvös mindenekelőtt magára tudott vállalni a pénzügyi segélyezés megszervezése mellett, az az volt, hogy szakmai tanácsaival segítette Csapó Mária irodalmi működését,³⁴ elsősorban az értő kritikus és tanácsadó szerepében vagy ötletadóként (lásd Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnő pályázatát, aki 1859 tavaszán a női nemnek a magyar történelemben játszott szerepéről kívánt színvonalas, elsősorban fiatal női olvasóknak szánt új irodalmi műveket díjazni az Akadémia közreműködésével³⁵), de alkalmanként akár le is beszélte egy-egy téma kidolgozásáról,³⁶ vagy már megkezdett írását – jelesül egy regénykéziratot – engedett át nagylelkűen befejezésre.³⁷ Irodalmi vállalkozásainak azonban nemcsak ötletadója, de résztvevője is volt, legyen szó a *Remény* zsebkönyvekről vagy a *Magyar Gazdasszonyok Lapjáról* – ez utóbbi szerkesztői posztját is neki köszönhetette Vachottné, és Eötvös *Egy gazdasszony levelei* címmel levélregény részleteket közölt, vezércikkeket írt, akár saját nevének feltüntetésével, akár anélkül.³⁸ Vachottné 1861-ben kiadhatta a *Gyöngysorok Báró Eötvös*

később sem feledkezett el Csapó Mária támogatásáról, hiszen emlékiratainak második kötetét Csapó Mária majd neki ajánlja.

³² Vö. „Ma reggel nem szólhatok Ráthtal, s ezért addig a magaméból küldök 10 fto, hogy az adót kifizethesse.” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár; „...magam is csak most jutottam annyihoz, hogy Kegyednek a 100 fto elölegezzem, míg azt novemberben a segélypénztár visszafizeti”. Eötvös levele Vachottnéhoz, 1864. szeptember 2. Uo.; „Kedves Mariskám! Küldtem a 110 forintot – beteg vagyok én is. Isten áldja és gyógyítsa!” Deák Ferenc levele Vachottnéhoz, december 5. [év nélkül] Uo.; „Fogadja el addig költsönként az idemellékelt 50 fto hogy legalább a lakást fizethesse ki.” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, Uo.; „Addig is, míg önnek a pénz jön, küldök itt 100 forintot, fájdalom, nincs több, másképp szívesen elküldeném az egészt” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. Uo.

³³ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.; Eötvös levele Pulszkyhoz, 1871. január 1. OSZK Kt Fond VIII/69. 8. sz.

³⁴ Részletesen lásd Török Zsuzsa *A nemzet özvegye. Vachott Sándorné írói pályája* című tanulmányát jelen lapszámban.

³⁵ Károlyi Györgyné Zichy Karolina levele Eötvöshöz, Genova, 1859. április 7. MTA KIK Kt Régi Akadémiai Levéltár 255/1859.

³⁶ „A velem közlött tervet, mely tulajdonképp csak egy betegség története, nem javaslom. A legtökéletesebb kivétel mellett is az elbeszélés mint egész mindég gyenge maradna” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár.

³⁷ Vachottné levele Pulszky Ferenchez, Alsólendva, 1887. augusztus 4. OSZK Kt Fond VIII/1103.

³⁸ Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1863. nyár], 1863. június 23., 1863. szeptember 3., 1865. január 21., keltezés nélkül [1865. eleje], 1865. június 14., 1865. augusztus 21. OSZK Kt Levelestár.

József összes szépirodalmi műveiből című kiadványt,³⁹ amely egyszerre volt tisztelgés a pártfogó előtt és az Eötvös nimbuszát kihasználó pénzkereseti vállalkozás.

Mindemellett Eötvös talán legfontosabb segítségnyújtási módja mégis az volt, hogy magára vállalta a könyv- és lapkiadókkal való kapcsolatépítés és -tartás feladatát Csapó Mária irodalmi vállalkozásai „infrastruktúrájának” megteremtése érdekében: mozgósította összeköttetéseit és befolyását a kiadók és irodalmárok körében: mindenekelőtt Heckenast Gusztáv közreműködését biztosította, aki azután Vachottné jó néhány vállalkozása (*Reményzsebkönyv* 2. kötete, a *Gyermekvilág* című antológia, a *Gyöngyosorok Eötvös József műveiből*, a *Szünórák* és az *Anyák Hetilapja* című lapok, az *Ünnepi ajándék* című kötet, *A magyar nemzet története...* kiadvány két füzet) mögé állt, és megnyerte Gyulai Pált.⁴⁰ Emellett igen impozáns az a névsor, amely azon személyekből áll, akik Vachottné és Eötvös levelezésében felbukannak potenciális segítőként, akiket Eötvös „mozgathat” egy-egy konkrét ügyben: az irodalmárok közül elsősorban Tóth Lőrinc, később Pulszky Ferenc (de fel-feltűnik még Gorove István, Kemény Zsigmond, Szász Károly, Henszlmann Imre, Pompéry János, Szilágyi Sándor, Falk Miksa, Rónay Jácint neve is), a kiadók közül Heckenaston kívül Emich Gusztáv, Pfeiffer Ferdinánd, Ráth Mór, a Pollák testvérek, ifj. Deutsch Mór, Lauffer Vilmos.⁴¹

³⁹ *Gyöngyosorok: Báró Eötvös József szépirodalmi műveiből*, fűzte VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast, 1861.

⁴⁰ Heckenastra vonatkozóan lásd: Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1856. április 18., keltezés nélkül [1858. nyár], 1858. november 4., 1859. szeptember 3., 1861. augusztus 30., szeptember 10., [1863.] június 23., 1863. szeptember 3., öt keltezetlen levél OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Arany Jánoshoz, 1859. április 16. MTA KIK Kt K 513 99/1-2.; Gyulaira lásd: Gyulai levele Szász Károlyhoz, Pest, 1857. október 21., Gyulai levele Aranyhoz [1857. november 2. felében] = GYULAI Pál *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961, 334, 337. Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1856. vagy 1857.] november 22., 1857. május 1., [1863.] június 23., 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Falk Miksához, [1869.] január 9. OSZK Kt Fond IV/223. Eötvös József levelei Falk Miksához, 54. sz.

⁴¹ Tóth Lőrincről: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1855. december 23. OSZK Kt Levelestár, közli: EÖTVÖS, *Levelek...*, i. m., 273, Eötvös levele Tóth Lőrinchez, PIM Kt V. 1802, Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1862. június 5., keltezés nélkül [1861. ősz vagy 1863.], 1864. szeptember 2., egy levél keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Emichről: Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1857. május 1., keltezés nélkül [1863], 1863. szeptember 3., 1864. szeptember 2., 1865. június 14. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Emich Gusztávhoz, Pest, 1863. április 4. PIM Kt V. 3650/5., Vachottné levele Emich Gusztávhoz, Csep, 1863. augusztus 18. OSZK Kt Levelestár; Pfeifferről: Eötvös levelei Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1858. nyár], 1862. június 5. OSZK Kt Levelestár; Ráthról: Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1863. augusztus 8., 1863. szeptember 3., négy levél keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Goroveről: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1865. június 14. OSZK Kt Levelestár; Pollákról: Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1865.?] december 20., 1866. március 24. OSZK Kt Levelestár; Deutschról: Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1868] március 14., keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Keményről: Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1868.] március 25., [1868.] július 5., keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár, Kemény levele Vachottnéhoz, csütörtök este 19-én. Uo.; Szászról: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Falk Miksához, [1869.] január 9. OSZK Kt Fond IV/223.; Pulszkyról: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Falk Miksához, [1869.] január 9. OSZK Kt Fond IV/223.; Pompéryről: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1868–1869] OSZK Kt Levelestár; Henszlmannról: Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223., Vachottné levele Szilágyi Sándorhoz, Pest, 1868.

Feltételezhetően Eötvös abban is közreműködött, hogy Vachottné munkáiról a saját tudósítások, illetve értékelő kritikák jelenhessenek meg,⁴² és az előfizető-gyűjtés nehéz mesterségében is igyekezett segédkezni, Deák Ferenchez hasonlóan már Vachott Sándor költeményeinek kiadására is saját aláírási íveket kapott az 1850-es évek derekán.⁴³

Az irodalom terén tett próbálkozások, hogy egy népesebb család megélhetési forrását megteremtsék, rendre kudarcot vallottak mindkét tárgyalt évtized során. Hiába, már 1856 késő tavaszán így összegzi a helyzetet Vahot Imre: „Hogy jelenleg ennél többet nem tehetek, annak legfőbb oka olvasóközönségünk részvéltlenségében s a magyar költők szerencsétlen állapotában rejlik. – Isten óvjon minden magyart e pályától!”⁴⁴ Így azután Eötvös segítségnyújtása sem korlátozódhatott csupán az irodalmi szférára. A legkülönbélebb pénzszerző akciókhoz segédkezet nyújtott, ha kellett, azzal, hogy információkat gyűjtött a segédszerkesztőnek ajánlott személyről vagy a családról, ahol magánleckét kellett volna adnia Csapó Máriának,⁴⁵ ha úgy adódott, maga igyekezett munkalehetőséget keresni számára.⁴⁶ Sőt amikor Vachottné 1866 késő nyarán belevágott egy tejviszonteladói üzletbe, Eötvös, bár vonakodva, igyekezett potenciális vevőket felkutatni – sőt tejszállítóként Lónyay Menyhértet is belevonta az üzletbe.⁴⁷

december 10. OSZK Kt Fond IX/687.; Rónayról: Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223., Vachottné levele Szilágyi Sándorhoz, Pest, 1868. december 10. OSZK Kt Fond IX/687.; Falkról: Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223.; Szilágyról: Vachottné levele Szilágyi Sándorhoz, Pest, 1868. december 10. OSZK Kt Fond IX/687.; Laufferről: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár.

⁴² Vö. *Legújabb regényeink*, Pesti Napló, 5(1854) 120–1263. sz. május 25.; [SALAMON Ferenc], *Sziklárly Ilona*, Szépirodalmi Figyelő, 1(1861), 45. sz., szeptember 12. 717–719. A szöveg újabban megjelent: *Salamon Ferenc irodalmi írásai 1858–1888*, II. kötet, szerk. ZABÁN Márta, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2018, 305–307; „B.”, *Vachott Sándorné*, *Hazánk s a Külföld*, 3(1867), 5. sz., február 3. 65–66.

⁴³ Vahot Imre levele Vachottnéhoz, Pest, 1856. május 5. OSZK Kt Fond 20/7; lásd még Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár.

⁴⁴ Vahot Imre levele Vachottnéhoz, Pest, 1856. május 5. OSZK Kt Fond 20/7.

⁴⁵ „...sajnálom hogy a Hollánné által ajánlott egyedet nem nevezte meg, hogy arról **előbb** is kérdezősködhettem volna” Eötvös levele Vachottnéhoz, [1863.] június 23. OSZK Kt Levelestár; „Ollenhauseennél volt leckét ne **utasítsa** vissza határozottan, de mondja nekik, hogy miután most meginduló lapja által nagyon el van foglalva, egy pár hétig semmi esetre nem fogadhatja el, addig **bővebben** kérdezősködni fogok mind a **házról**, mind **Ollenhauseennéről**” Eötvös levele Vachottnéhoz, 1857. december 19. Uo.; „Ha az erdélyi ház becsületes, célszerűnek tartom, hogy a leckét fogadja el.” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1861?] Uo.; „Igen **jól** tette, hogy Balassané oktatását elfogadta, nem lehet Önre nézve fontosabb, mint ha vele közelebb öszveköttetésbe **jön**” Eötvös levele Vachottnéhoz, [?] okt 2. Uo.

⁴⁶ „Biztos munkát még nem találtam, de van egy kis kilátásom.” Eötvös levele Vachottnéhoz, 1864. szeptember 2. OSZK Kt Levelestár.

⁴⁷ Eötvös levele Vachottnéhoz, [1866.] augusztus 26. OSZK Kt Levelestár; „...igen sajnálom, hogy azoknak nevét, kiknek a tejet ajánlatni kívánja, nem írta meg, akkor a leveleket mindjárt leküldhettem volna. Tegye ezt tehát most, de ne küldje fel levelét külön hordár által, mi tetemes költséggel jár, hanem az Akademiába, honnan leveleimet naponként felhozzák” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Eötvös levele Lónyay Menyhérthez, 1866. szeptember 17. MTA Kt Ms 5304/180, közli: Eötvös József Levelek 471; Eötvös levele Vachottnéhoz, 1866. szeptember 15. OSZK Kt Levelestár;

1868 tavaszán „felolvasási nőtanoda” beindításának előkészületeihez nyújtott Eötvös segítséget, a kor népszerű fiúiskola igazgatójának, Gönczy Pálnak a szakmai segítségét igyekezett igénybe venni Vachottné számára.⁴⁸ De ez alkalommal sem állt meg támogatása ennél: „Küldjön, kérem, Programot s aláírási ívet hozzám, hogy két leányom számára subscribálhassak. Azonkívül fűnek-fának ajánlom az iskolákat, s meg vagyok győződve, hogy e terv sikerülni fog. Ha kívánja, hogy valamely asszonynak az ügy érdekében írjak, írja meg” – veti papírra az immáron nagyhatalmú miniszter.⁴⁹ Az iskolaalapítás költségei előteremtésére Vachottné által tervezett *Szépek könyve* kiadványhoz is felajánlotta hozzájárulását, legalább néhány gondolattörredékkel, ha terjedelmesebb szépirodalmi munkák alkotására már nem is maradt ideje a hivatali teendők közepette.⁵⁰ Sőt a megszokott kerékvágás szerint ő kapacitálta Szász Károlyt, Gyulai Pált, illetve az időközben hazatelepült Pulszkyt a közreműködésre.⁵¹ Végül, amint Eötvös írta, a Vachottné által „félíg” az ő tanácsára „felnőtt kisasszonyok” számára rendezett népszerűsítő tudományos előadások beindultak, biztosak lehetünk abban, hogy a felolvasók szervezéséből (Gyulay, Szász, Rónay, Pulszky, Henszlmann) Eötvös ez alkalommal is kivette a részét. Sőt, mivel „a részvét nagyon csekély, főképpen mert a vállalat agyonhallgattatik”, régi bizalmasát, Falk Miksát, a *Pester Lloyd* főszerkesztőjét kérte, hogy vegye pártfogása alá a vállalkozást: küldjön egy tudósítót az előadásokra néhány alkalommal, aki röviden referálna azokról, és Falk természetesen készségesen állt rendelkezésre. Eötvös, ahogy Vachottnénak írta, maga is levélben fordult olyan személyekhez, akikről feltételezte, hogy a „felolvasási nőtanoda” felkeltheti az érdeklődésüket.⁵² Az, úgy tűnik, hiába való erőfeszítések után Vachottné végül a Nőképző

Eötvös levele meg nem nevezett személyhez [Lónyayhoz], keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár (A levelet tévesen „Eötvös József három levele Andrásyhoz” cím alatt katalogizálták be.)

⁴⁸ Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] március 25. OSZK Kt Levelestár; „szólni fogok holnap Gönczyvel, hogy ha Ön iskolát nyitni akar, mindenben segédére legyen...” Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] március 31. Uo.; lásd még: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. április 29. Uo.

⁴⁹ Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. június 11. OSZK Kt Levelestár.; „valamely asszonynak”, azaz a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete valamelyik vezetőjének.

⁵⁰ Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] július 5. OSZK Kt Levelestár.

⁵¹ Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár.

⁵² Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223; Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, [1869. január] OSZK Kt Levelestár; vö. „A Múlt év végével alakult meg a felolvasási nőtanoda özv. Vachott Sándornénál, s buzgalommal keltette fel több oldalról jelenleg szerencsés folyamatban van. A kezdetnek nehézségei azonban ezen üdvös intézetnél is sok tekintetben útjában állnak a sikernek. Az első felszerelés költségei, mindazon segítség mellett, melyet az ügy némely hű pártolója tőle meg nem vontak, nem törlesztethetnek le az első évben. E tekintetben tehát történik ezen felhívás mindazokhoz, kik e felolvasási nőtanoda célját üdvösnek találják, s a már eddig is elért eredményeket méltányolni tudják, legyenek szívesek hozzájárulások által ezen intézetet elősegíteni, hogy jövőre is fennállhasson s megalapíttathassék” Eötvös felhívástörredéke ismeretlenhez, keltezés nélkül. MTA KIK Kt Ms 4747/19.

Egyesülettel szerződött lakásának tanterem céljára való hasznosítására 1869 őszétől, és ez ismét csak állandó bevételi forrást jelenthetett számára.⁵³

Eötvös mindezen túlmenően Csapó Mária számára a magánélet fontos eldöntendő kérdéseiben is az iránytű szerepét játszotta – mint 1871-ben írta, Eötvös „valóságos Gondviselés volt felettünk”.⁵⁴ 1855–1856 fordulóján, láttuk, döntő szerepet játszott Vachott intézeti kezelésének megszervezésében. Vachottné bizalmas családi ügyekben később is igyekezett Eötvös véleményére hagyatkozni: például a család fekete báránnyával, Csapó Mária nővérével, Jozefával kapcsolatban is kikérte tanácsát,⁵⁵ ahogy az egykori sógorral, Erdélyi Jánossal való pénzügyi konfliktusban is nyilatkozatát igényelte a perindítás előtt.⁵⁶ A hétköznapi élet apró dolgaiban Eötvös felesége is tett gesztusokat. „Tisztelt barátném. Vegye legőszinőbb köszönetemet szíves megemlékezéséért; ha önnek s kedves gyermekeinek kedvök volna a császárné bevonulását ablakaiból nézni, nagy örömmel elvárnám, s szerencsémnek tartanám lakásom egyik ablakát rendelkezésére tenni [...] őszinte tisztelője Eötvös Józsefné.”⁵⁷ De Csapó Mária is igyekezett hálás gesztusait az egész családra kiterjeszteni, 1861-ben például az akkor tizenöt éves Eötvös Ilonának ajánlotta *Christomathia az ifjuság számára* című antológiáját, a Magyar Gazdasszonyok Hetilapja pedig 1865 elején Eötvös Józsefné Rosti Ágnesről közölt jellemzést, s arcképét mellékeltek a számhoz.⁵⁸

Eötvös fáradhatatlanul szervezte újra és újra a család fenntartásának pénzügyi alapjait, nem csoda, ha néha-néha láthatóan elege volt az önként vállalt, de aztán, nyilvánvalóan már kötelességtudatból is, rajta ragadt szerepből, időről időre

⁵³ Vachott Sándorné szerződése a Nőképző Egyesülettel, 1869. április 17. OSZK Kt Fond 20/21.

⁵⁴ *Babérlombok báró Eötvös József műveiből*, füzte mély hálája s hódolata emlékeül: VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast, 1871. Előszó.

⁵⁵ Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1862. augusztus 4., szeptember 3. OSZK Kt Levelestár; Vachottné emlékiratában csak annyit árul el, hogy Jozefa az akkor ifjú költő, Zalár József menyasszonya volt, de felbontotta jegységüket. Szerinte Jozefa fiatalkori barátnője, Szendrey Júlia telebeszélte fejét „függetlenségi – s önállósági eszmékkal”, majd egy új barátnő, Frajzajzon-Panker Viktória vonzkörébe került, és mint „alvajáró holdvilágát” követte, és barátnőjéhez költözött. VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból...*, i. m., 2. köt., 198–204.

⁵⁶ „Imrének igazsága van. Kegyed helyzetében nem ajándékozhat el semmit, s miután férje terheit kifizette, nem mondhat le követeléseiről, annál inkább, minthogy ha a per miatt valaki pirulhat, az Erdélyi dolga, ki ismervé sógora állását, kötelességének eleget nem tett, s Ön gyengeségével visszaélt. Tanácsom tehát az, hogy az ügyvédi meghatalmazást írja alá” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár; a Zemplén megye törvényszéke előtt 1862-ben Vachottné és Vahot Imre által indított perben 1291 forintnyi tartozás és annak kamatai megtérítésére kötelezték végül Erdélyit. Köszönöm Sziklay Cs. Mónikának az információ és az erre vonatkozó, magántulajdonban levő irat szövegének rendelkezésemre bocsátását.

⁵⁷ Eötvös Józsefné levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Fond 20/4.; ugyanitt található egy másik keltezetlen levél is Eötvös Józsefnétől: „Ha más terve nincsen, igen örvendenék, ha ma délután eljönne hozzám kedves leánykáival; csak magunk közt leszünk.”

⁵⁸ VACHOTT Sándorné, *Christomathia az ifjuság számára*, Pest, Lauffer Vilmos, 1861.; *Jellemzés B. Eötvös Józsefné szül. Rosti Ágnesről*, Magyar Gazdasszonyok Hetilapja, 3(1865), 7. sz., február 16. 49. A lap rendszeresen beszámolt Eötvös politikai lapjának, a *Politikai Hetilap*nak egy-egy cikkéről is.

próbálta lazítani a patrónus és patronált közötti köteléket, és önállóságra biztatni Vachottné.⁵⁹ Mindemellett egészen 1870 ősziéig kitartott, ekkor azonban így összegezte a helyzetet:

Minden ember szerencsétlenségében részt veszek, s így szívesen segítenék Vachottné is, azonban félek, hogy az nem áll hatalmamban. Éveken át elköttem mindent, hogy munkáinak kiadót szerezzek. Írtam lapjában. Jótállásom által lehetővé tettem a gazdasszonyi lap megjelenését, mely által magát feltartotta, pártoltam őt mindenütt, és támogattam vállalatait, míg a buzgalom által, melyet érdekében tanúsítottam, nevetségessé tettem magamat, és senki nem sajnálhatja inkább, hogy törekvéseinek semmi sikere nem volt. Jelen állásomban s elfoglaltatásom mellett támogathatom őt, de csak addig, míg saját – s mint tudod – nem fényes pénzbeli helyzetem engedi.⁶⁰

Láthatólag az volt a véleménye, hogy az évi 920 forintnyi biztos jövedelem (az Írói Segélypénztártól, Sinától és az Eötvös által folyósított évi összeg), „több, mint mit egy tábornok özvegy nyugpénzt húz”, és ha nem is mondja ki Eötvös, kiérződik szavaiból egyfajta rosszallás: „Meggyőződésesem szerint sem Garayné, sem más hasonló érdemű férfiak özvegyei nem voltak kedvezőbb helyzetben, kik azért gyermekeiket becsületesen nevelték fel, és soha az ellen, hogy elhagyattak, nem panaszkodtak.”⁶¹

S ezen a ponton történt a szakítás. Vachottné is igyekezett levonni a tanulságot irodalmi és másfajta vállalkozásainak kudarcából, és arra jutott: független állásra, valamiféle állami alkalmazásra van szüksége, feltehetően úgy vélte, Eötvös miniszterként ebben is rendelkezésére állhat. Deák Ferenc láthatólag támogatta, más esetekben is, az egyedülálló nők igényét arra, hogy a jótékonyság védőhálóján túl saját egzisztenciateremtésre nyíljon előttük út: „Anyának soha nem szégyen becsületes úton, becsületes állást keresni, hogy gyermekeit tarthassa s nevelhesse” – írta 1865 végén.⁶² Csapó Mária is úgy látta, némileg a női önállóság korai előharcosaként is, hogy joga van ezt követelni: „...bajaimat az okozta, hogy jövedelmem mindig publikum kegyeitől függött, s láttuk Arany J. Koszorú című lapjánál, Csengerynek sokszorosan pártolt Szépirodalmi szemléjénél, sőt Méltóságod Politikai lapja s Pulszky felolvasásainál, mennyire számíthatunk a magyar közönség részvételére.” Erre hivatkozva „esd” oly munkakört, amely

eléggé állandó jövedelmet s oly állást biztosítson, mely által kötelezettségeimnek becsülettel megfelelve, gyermekeim boldogulását eszközölhessem. Hiszen azért, hogy véletlenül aszszonynak születtem, én is Isten teremtése vagyok, s azon munka képességerő mellett, melyet nekem is adott a természet, csak természetesen kívánok, ha azért esdeklek, hogy engedtenék meg nekem is a munka és előre törekvési erő érvényesítése, hogy azért, mert csak aszszony vagyok, engedtessek meg, hogy én is ember számba jöjjek – Hiszen az iszonyú igazságtalan,

⁵⁹ Lásd például: Eötvös levele Vachottnéhoz, [1863.] június 23. OSZK Kt Levelestár

⁶⁰ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.

⁶¹ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.

⁶² Deák levele Vachottnéhoz, Pest. 1865. december 17. OSZK Kt Levelestár.

az kegyetlenség volna, ha egy anya elől elzáratná az egyetlen út, melyen becsületét megválthassa, s gyermekeit megmentse.⁶³

Eötvös viszont állami alkalmazás kijárására nem volt hajlandó, ő egészen más tanulságot vont le a megelőző tizenöt év sziszifuszi küzdelmeiből: Csapó Máriának vidékre kell költöznie (ezzel elszakadni a fővárosban maradó két nagyobbik gyermekétől), rokonai támogató védszárnyai alá kell visszavonulnia, vidéken olcsóbb a megélhetés, így iskolaalapítási kísérletei is több sikerrel kecsegtethetnek.⁶⁴ A tradicionális női szerepek, így a nemzet nagyjának özvegye és árváinak anyja szerep, illetve a 19. század derekától gyakoribbá váló női író és szerkesztő pozíció mellett új társadalmi szerepek felé való nyitást nem támogatta (miközben azt felajánlotta, az egyik leányt „felvetteti” egy állami nőképző intézetbe, a fiú számára saját, Lónyay és Deák befolyásával szerezhetnek egy képességeihez szabott állást, és a legkisebb leányról is gondoskodhatnak, ha anyja már nem kívánja tovább maga mellett tartani). Ekkor a mindennapi apró gondokkal foglalkozó pártfogó szerepét is lerázta magáról, és Pulszky Ferencre hagyományozta (aki egyébként Csapó Mária és Vachott Sándor házasságkötésekor a násznagyi feladatokat látta el). Ettől kezdve minden bizonynyal Pulszky vitte tovább a mentor szerepét, például Vachottné mindkét leányának esküvőjén ő vállalta magára a násznagy teendőit, és mindhárom gyermek útjának egyengetésében – Csapó Mária szavaival élve – „gondviselési szerepet” játszott.⁶⁵

Eötvös halála 1871-ben természetesen eleve lehetetlenné tette a klasszikus pártfogói szerep folytatását, mégis az egykori befolyásos mentor még jó ideig segítette Vachottnét: az Eötvös által szőtt személyes ismeretségi hálózat továbbra is háttérrel biztosíthatott különböző irodalmi művei (ekkoriban főképp fordításai) számára. 1871-ben *Babérlombok báró Eötvös József műveiből* címmel kötetbe szerkesztette az Eötvös által különböző vállalkozásai céljára átengedett aforizmáit, újságcikkeit,⁶⁶ 1876-ban pedig meghirdette az 1868-ban megindított felolvasássorozat szövegeinek a megjelentetését.⁶⁷ Eötvös halálát követően majdnem húsz évvel is fordulhatott „Eötvöshöz” szorult anyagi helyzetében. 1887 késő nyarán ugyanis, hogy váltóügyletbe keveredett, bajba jutott fiának segítsen, az utókor történéseinek szerencséjére a Magyar Nemzeti Múzeumot igazgató Pulszky Ferencnek ajánlott fel megvételre

⁶³ Vachottné levele Eötvöshöz, keltezés nélkül (piros tintával rávezetve: 1870. október 11.) OSZK Kt Fond VIII/1957.

⁶⁴ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.

⁶⁵ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból...*, i. m. 1. köt., 221.

⁶⁶ *Babérlombok báró Eötvös József műveiből*, i. m..

⁶⁷ „Ifjusági Közlöny. Heti folyóirat az érettebb, mívelt ifjuság, a praeparandiák, s felsőbb iskolák s tanintézetek használatára, szerkeszti B. Eötvös József utasítása szerint: Vachott Sándorné”. OSZK Kt Fond 20/20.; lásd még: *Az utmutató: Cooper beszélyei után az ifjuság számára báró Eötvös József utasítása szerint átdolgozva*, 2. jav. kiadás, Bp., Légrády testvérek, é. n.

42 Eötvös-levelet és a *Margit* című regény kezdetének Eötvös által írt kéziratát (négy Deák Ferenc levél társaságában).⁶⁸

A „pártfogói barátság védszárnyai” az eseti kudarcok ellenére eredményesen működtek évtizedeken át: a válságos helyzetben kisgyermekével (és két másik családtagjával) magára maradt vagyontalan nő számára túlélési lehetőséget nyújtott a nemzeti irodalom elkötelezett költője és a barát iránti szolidaritás: a magán- és közjótékonyság intézményrendszere, ha abban nem is azok játszottak szerepet, akik 1839 szilveszterének estéjén erre fogadalmat tettek. Mindez a tisztességes túlélésre igen, de egy családfenntartó nő önálló egzisztenciateremtésére nem volt elegendő.

⁶⁸ Vachottné levele Pulszky Ferenchez, Alsólendva, 1887. augusztus 4. OSZK Kt Fond VIII/1103.